

OUD LEIDEN NIEUWS

KWARTAALBLAD VAN DE HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

jaargang 8, nummer 4
december 2020

Hortus botanicus

Kas met Victoria Regia in de Hortus botanicus.

Agenda

Woensdag 16 december 2020   Jan van Houtlezing 'Zwarte Hongersnood, of het raadsel van de Leidse herinnering' door Judith Pollmann

In dit nummer

Van de voorzitter, <i>Rens Heruer</i>	3
In memoriam Tanneke Schoonheim, <i>Rens Heruer</i>	4
Bestuurswissels bij Algemene Ledenvergadering	6
Nieuwe bedrijfsleden	6
Leiden-Kalender dit jaar gewijd aan werk fotograaf Holvast	7
Ontvangt u onze digitale nieuwsbrief al?	7
Jan van Houtlezing 'Zwarte Hongersnood, of het raadsel van de Leidse herinnering' door Judith Pollmann	8
Van Papenburg tot Rapenburg, <i>Jan Hartstra</i>	9
Pareltjes in de geschiedenissen van 'gewone' Leidenaars, <i>Cees Meijer</i>	14
Creatief samenspel van Jan Baptist Xavery en Jacob de Wit, <i>Dennis de Kool</i>	17
Bedrijfsleden	20
Annie's seven year itch, <i>Gerard Kramer</i>	22
De transformatie van Leiden tussen 1970 en 1985, <i>Arie de Jong</i>	24
In memoriam Bert Jansen, <i>Bram van Leeuwen</i>	26
Aangestipt, <i>Bram van Leeuwen</i>	26
Boekbesprekingen, <i>Piet de Baar en Bram van Leeuwen</i>	28
Agenda	40
Colofon	40

Rectificatie

In het artikel over het boek 'Bang voor mooi weer' in het vorige Oud Leiden Nieuws is een onjuiste datum vermeld. De herovering op de Duitsers van de brug bij Het Haagsche Schouw was op 10 mei 1940 en de onthulling van het monument bij Rhijnhof op 26 april 1941.

Kopij volgend nummer

Het volgende nummer van *Oud Leiden Nieuws* verschijnt begin maart. Kopij voor dit nummer kan tot 23 januari worden gestuurd naar promotie@oudleiden.nl.

Van de voorzitter

Einde

Tegen de tijd dat u dit leest, is vrijwel zeker een definitief eind gekomen aan de slepende kwestie over het nieuwe terras van Annie's. Het bestuur heeft na een lange tijd van procedures voorgesteld om op oplossing gericht overleg te voeren tussen de betrokken partijen. Uiteindelijk werd een resultaat bereikt waarmee alle partijen wat winnen en verliezen: een echt compromis dus, waarmee wij als HVOL – gegeven de feiten – tevreden kunnen zijn. (Zie het artikel 'Annie's seven year itch' in dit nummer, red.) Als u meer over deze zaak wilt weten, kunt u veel informatie vinden op de website. Ik wil hier volstaan om onze pleitbezorger in dit zevenjarig (!) dossier te bedanken voor het vele en lastige werk: Gerard Kramer.

Geheel onverwacht kwam een eind aan het leven van Tanneke Schoonheim. Dit nummer van Oud Leiden Nieuws is het eerste na haar overlijden. Elders in dit blad treft u de woorden die in de herdenkingsdienst gesproken werden. Wij missen haar zeer.

Ofschoon van Marjolein Hettinga al afscheid genomen werd tijdens de digitale ALV, bedank ik haar ook op deze plaats voor het vele werk dat zij in haar bestuursperiode verrichtte. Die dank betreft tevens haar extra periode na maart jl. en het nu nog gaande extra werk, waartoe zij bereid was. Janneke Koers en Rob Smit legden de voorzittershamer neer van hun commissies, respectievelijk De Stem van Leiden en de Excursiecommissie. Beide voorzitters hebben grote inzet getoond op hun werkterrein. Wij bedanken beiden hartelijk. In de afgelopen maanden heeft het bestuur een inhaalactie uitgevoerd: het ophalen van achterstallig lidmaatschapsgeld. Eindresultaat is de blijvende trouw van leden die alsnog hun contributie overmaakten. Wij zijn blij met de resultaten: een

'schoon' ledenbestand en een 'extra' inkomstenpost.

Voor wie de schoen past:

ook voor 2020 gaan wij herinneren, waar nodig. Na een serie gesprekken is door het bestuur besloten tot een aanpassing van de interne structuur van de vereniging. Bestuur en commissies ondergaan daardoor enige wijziging t.a.v. naam en taak. Als dit alles met de voorzitters van de commissies is besproken, hoort u nader. Corona veroorzaakt helaas ook op dit punt allerlei belemmeringen. Het voorgaande betekent niet dat een einde komt aan bestaande activiteiten, wel dat er sprake kan zijn van verandering. De plaag van 2020 is genoemd: corona. U heeft kunnen merken, dat wij graag HVOL en haar activiteiten bij u blijven 'bezorgen'. Helaas is er geen duidelijk eind in zicht en zal van ons toenemende creativiteit gevraagd worden om het vuurtje van HVOL brandend te houden. Het afgelasten van de dies was een pijnlijk besluit (en dat geldt ook voor andere beslissingen in verband met de pandemie), maar het zal mij niet verhinderen optimistisch te blijven.

Dit jaar is bijna aan zijn eind. Het was voor HVOL in zeker opzicht een stil jaar, maar er was ook sprake van bijzondere en unieke ervaringen. Ondanks verlies in verschillend opzicht wil ik 2020 niet negatief afsluiten, omdat ik ervan overtuigd ben dat de kracht van onze vereniging ook in 2021 onaangetast zal zijn.

Ik wens u en de uwen in deze bijzondere tijd veel gezondheid toe en reeds nu goede feestdagen. Op een – naar verwachting – oorverdovend stille Oudejaarsavond zal ik, op afstand maar toch samen met u, ons allen een beter nieuw jaar toewensen.

Rens Heruer

Tanneke Schoonheim (1965-2020)

Deze in memoriam werd door voorzitter Rens Heruer uitgesproken tijdens de herdenkingsdienst voor Tanneke op 30 oktober.

'...

*De ander die ik nog niet ken,
ben ik ook, want je raakt me niet kwijt:
ik blijf in je leven weerspiegeld.'*

(Nico Scheepmaker)

Je leeft je leven, zoals het je goedgevoelt. Een mens leeft van jaar tot jaar, van dag tot dag, van uur tot uur en dan is daar ineens die uiterste seconde. Wie jong is, vraagt niet naar het tegoeed aan adem. Wie ouder wordt en meemaakt dat de klok soms hoorbaar tikt, beseft steeds meer, dat de laatste adem geen aankondiging kent en dat je moet hopen dat een nieuwe dag een voorraadje leven meebrengt.

Tanneke leefde haar leven zoals zij het wilde. Zij was jong en vroeg zich niet af hoeveel levensvoorraad voor haar bestemd was. Zij deed wat ze wilde en moest, haalde af en toe te weinig adem, leefde en werkte voort – soms na tegenslag maar altijd mét succes – van jaar naar jaar, van dag naar dag, van uur tot uur. En toen was daar zomaar die uiterste seconde. Zij was te jong om op een aankondiging ervan te letten.

Tanneke Schoonheim was een vrouw met zo vele kwaliteiten. Kwaliteiten om wat zij wist – zeker – om haar kennis en kunde in het vak van haar leven: de taal. Daarin excelleerde zij, zeggen haar collega's, en dat wordt weerspiegeld in de grote hoeveelheid verbindingen die zij in dat vakgebied gelegd heeft.

Maar haar kwaliteiten zijn ook te vinden op andere terreinen. Zij verbond haar liefde voor

de stad Leiden met haar leven. Zij was actief in het Leidse op verschillende gebieden die haar zorg en aandacht goed konden gebruiken. Haar betrokkenheid bij historie en toekomst van wat haar stad was geworden, was zeer groot en ook hier was sprake van topkwaliteit. Haar sterke betrokkenheid en wezenlijke belangstelling voor het werk van de Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL) is alom bekend, binnen en buiten onze vereniging.

Na een jaar commissielidmaatschap werd zij in 2014 bestuurslid. Tanneke heeft met veel inzet en creativiteit vorm en inhoud gegeven aan de publieks- en publiciteitsaspecten van HVOL. Zij was de drijvende kracht achter het kwartaalblad *Oud Leiden Nieuws* en de maandelijkse digitale nieuwsbrief, zij onderhield de contacten met ledenwerbers, met de drukker en de verzender, met de Beeldbank, met boekrecensenten én met de klanten van het HVOL-winkeltje, dat in de schuur van haar prachtige tuin gevestigd was. Zij was op zo veel manieren een centrale figuur in het werk van HVOL en in die positie gaf zij zich met liefde aan wat zij belangrijk vond, interessant vond en nuttig: vol overgave en eigenlijk onstuitbaar. Haar centrale plek werd ook getekend door een prachtig vermogen om aanspreekbaar te zijn voor iedereen, door open te staan voor nieuwe ideeën, door een werkelijke interesse in het grote én het kleine wat op haar weg kwam, altijd geïnteresseerd in wat een ander bracht. Wie haar kende waardeerde die zo bijzondere combinatie van gezag, kennis,

Tanneke Schoonheim met burgemeester Lenferink bij de overhandiging van de Historische Kalender tijdens de dies (foto: Niek Bavelaar).

vriendelijkheid, mentaliteit van handen-uit-de-mouwen, hulpvaardigheid, creativiteit, daadkracht en haar doe-maar-gewoon-houding, soms met pittige en vaak met lichtvoetige woorden gelardeerd.

Wat moet iemand doen om voor altijd in de herinnering te blijven? Het kan geen levensdoel van een mens zijn om later alom aanwezig te blijven in de gedachten, want zo iets vergt een plan. Zo'n plan had Tanneke niet en haar leven straalde allerminst gedachten over eeuwige roem uit: zij leefde het leven ten volle in het hier en nu: met man en kinderen, met vrienden en collega's, met haar werk en andere activiteiten:

een gewoon leven, ogenschijnlijk. Want toch zullen wij ons Tanneke blijven herinneren, niet alleen om haar verdiensten, maar zeker ook gewoon om wie en hoe zij was.

Wij nemen dus Tanneke mee in ons leven, in gedachten en op elk moment, dat het spoor dat zij in ons leven trok weer herkenbaar is, weerspiegeld wordt. Op zo'n moment realiseren wij ons welk verlies geleden wordt na haar uiterste seconde, maar wij zijn haar bovenal dankbaar voor haar met ons gedeelde leven.

Rens Heruer

Bestuurswissels bij Algemene Ledenvergadering

Marjolein Hettinga heeft tijdens de Algemene Ledenvergadering (ALV) op 28 september afscheid genomen als bestuurslid van de HVOL. Met bloemen en mooie woorden dankte voorzitter Rens Heruer Marjolein voor haar inzet. Hij prees met name haar rol bij de 'flinke digitale stappen' die de HVOL de afgelopen jaren heeft gezet. Martin Hooymans volgt Marjolein op. Ook Steven Engelsman werd ingeluid als nieuw bestuurslid. Hij loopt zich warm als (beoogd) opvolger van Rens Heruer in maart 2021.

Het verslag van de ledenvergadering is terug te vinden op de HVOL-site: www.oudleiden.nl.

Bloemen voor aftredend bestuurslid Marjolein Hettinga uit handen van voorzitter Rens Heruer.

Nieuwe bedrijfsleden

HVOL verwelkomt drie nieuwe bedrijfsleden

Onlangs mocht de HVOL drie nieuwe bedrijfsleden verwelkomen. Wij zijn erg blij dat deze organisaties met een Leids hart onze vereniging voortaan structureel als bedrijfslid willen ondersteunen. Van harte welkom bij de HVOL!

Sociëteit Amicitia, 2e Binnen-vestgracht 21, 2312 BZ Leiden

Roelofarendsveen • T 071 501 84 77 • www.akerboombouw.nl

Akerboom BV, Veenderveld 14, 2371 TV Roelofarendsveen

Stichting Hof Meermansburg, Oude Vest 159, XW Leiden

Leiden-Kalender dit jaar gewijd aan werk fotograaf Holvast

LEIDEN-KALENDER 2021

De historische Leiden-Kalender 2021.

De onvolprezen Beeldbank heeft het dit jaar niet gemakkelijk, omdat de noodzakelijke fysieke bijeenkomsten bemoeilijkt zijn. Niettemin wordt door de vrijwilligers volop gewerkt aan de projecten die onder handen zijn. Een van die projecten is de enorme nalatenschap van Jan Holvast: die is zo groot, dat een pilot moet duidelijk maken hoe en welke beelden in de collectie opgenomen worden. Dit jaar is de historische kalender – die als vanouds wordt gemaakt in samenwerking met Uitgeverij Ginkgo – gewijd aan het werk van deze bekende persfotograaf. De kalender is, als altijd, weer zeer informatief en een juweel aan de muur.

De historische Leiden-Kalender 2021 is op vertoon van uw ledenpas met korting voor 5 euro verkrijgbaar bij Uitgeverij Ginkgo, Citrusweg 12, 2312 KD in Leiden (alleen op werkdagen tijdens kantooruren). Desgewenst kan telefonisch (071 512 5636) of via e-mail (uitgeverijginkgo@xs4all.nl) contact worden gezocht met Ginkgo. Bij de bekende boekhandels in Leiden is de kalender voor 6,50 euro te koop.

Nieuwsbrief

Ontvangt u onze digitale nieuwsbrief al?

HVOL heeft een digitale nieuwsbrief die elke 1ste van de maand verschijnt. De inhoud is divers en actueel, ook als het gaat om andere dan HVOL-zaken. Leden van HVOL ontvangen de nieuwsbrief gratis.

De nieuwsbrief biedt ook de mogelijkheid om u tussentijds attent te maken op zaken die mogelijk interessant voor u zijn. Juist ook om

die reden, ontvangen we graag uw e-mailadres, opdat u op de lijst wordt opgenomen. Als u nog geen abonnee bent en u wilt de nieuwsbrief wel ontvangen, laat ons dat dan weten door het formulier met uw gegevens in te vullen op <https://bit.ly/354esjf>. Hiermee geeft u de HVOL toestemming om u de nieuwsbrief tot wederopzegging toe te sturen.

Zwarte Hongersnood, of het raadsel van de Leidse herinnering

LEZING DOOR JUDITH POLLMANN
WOENSDAG 16 DECEMBER, 20.00 UUR
LOKHORSTKERK, PIETERSKERKSTRAAT 1
ONLINE TE VOLGEN VIA LIVESTREAM

De inscriptie van Jan van Hout op het stadshuis over de 'Zwarte Honger-Noot' waaraan zoveel Leidenaren in 1574 waren bezweken, laat zien dat de herdenking van Leidens ontzet al heel vroeg in het teken stond van de honger. Sinds we weten dat de meeste Leidenaren in 1574 niet aan honger maar aan 'pestilentie' moeten zijn bezweken, dringt zich de vraag op waarom de pest zo snel uit die herinnering verdween, en de honger zo'n prominente plaats kreeg. En is het toeval dat Leidse hongerherinneringen zulke treffende gelijkenissen vertonen met die aan andere, en eerdere perioden van hongersnood? In deze lezing probeert Judith Pollmann, hoogleraar vroegmoderne Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit Leiden, een nieuw antwoord op deze vragen te vinden, en zo ook een nieuw licht te werpen op Van Houts inscriptie.

In verband met de maatregelen inzake Covid-19 zijn er niet meer dan 30 plaatsen voor belangstellenden beschikbaar in de Lokhorstkerk.

Aanmelden door een mailbericht aan lezingen@oudleiden.nl is verplicht.

De lezing is ook online te volgen via livestreaming. Op de website van HVOL en in de nieuwsbrief van 1 december vindt u de link om toegang tot de livestream te krijgen.

Judith Pollmann is historicus en hoogleraar *Vroegmoderne Nederlandse Geschiedenis*,

Jan van Hout.

verbonden aan de Universiteit van Leiden. Tevens is ze lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Haar onderzoeksexpertise ligt op het gebied van de Nederlandse Opstand; de reformatie en contra-reformatie; herinneringscultuur en het gebruik van ego-documenten.

De gevelstenen van het Rijksmuseum van Oudheden Van Papenburg tot Rapenburg

Geveltekens zijn niet alleen aardig om te zien, maar hebben en hadden in het verleden ook een bepaalde functie. Zo kon het een onderscheidingsteken zijn (bijvoorbeeld een beeldje aan een huis), nuttig als kenmerk in een tijd dat er nog geen adressen waren. Een andere functie was aandacht vestigen op een op die plek uitgeoefend beroep (bijvoorbeeld schoenmaker), in feite de voorloper van de neonreclames. Ook een datumsteen komt voor: dit geeft bijvoorbeeld aan hoe oud een pand of een voorgevel van een pand is. Een belangrijke functie van een gevelsteen is ook: herdenkingsteken, als aanduiding voor het feit dat in een bepaald pand een bekend schilder, schrijver of politicus woonde of dat op een bepaalde plek een zekere gebeurtenis heeft plaatsgevonden. Aan de hand van zo'n gevelteken kan dan een historisch aspect of een herinnering inzichtelijk gemaakt worden. In dit artikel presenteren we een aantal gevelstenen over de geschiedenis van het Rijksmuseum van Oudheden (RMO), als voorbeeld van de verschillende functies die geveltekens kunnen hebben.

Officieel begon het Museum van Oudheden in 1818, maar de opbouw van de verzameling ging verder terug en vond aanvankelijk buiten Leiden plaats. Rond de 17de en 18de eeuw was de Amsterdamse regent Gerard van Papenbroeck (1673-1743, schepen en – vanaf 1723 – burgemeester van Amsterdam). Als tijdverdrijf was hij – zoals zoveel regenten – kunstverzamelaar en zijn verzameling bouwde hij fors uit. De Papenbroeck Collection was een van de grootste 18e-eeuwse Nederlandse kunstcollecties en bestond uit boeken, kaarten en prenten. Maar een speciale plaats nam de verzameling Romeinse en Griekse beelden uit de Oudheid in (onder andere gekocht uit de nalatenschap van de Antwerpse schilder Rubens), die tentoongesteld werd in Papenburg (eerder genaamd Groeneveen), de buitenplaats van Van Papenbroeck in Santpoort Noord. Deze

verzameling zou de basis vormen van het latere Museum van Oudheden in Leiden.

Na het overlijden van de (ongehuwde) Van Papenbroeck werd de collectie gelijkmatig verdeeld geschonken/nagelaten aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre (de voorloper van de in 1876 ontstane Universiteit van Amsterdam) en de Universiteit Leiden, die vooral de in Papenburg tentoongestelde klassieke beelden (en inscripties, urnen, altaren en grafstenen) kreeg. Volgens testament moesten de beelden openbaar gemaakt worden en de ongeveer 150 stukken werden in de ongeveer gelijktijdig gebouwde Oranjerie van de Hortus botanicus ondergebracht en klaargemaakt voor openbare bezichtiging. Eveneens werd er in 1746 een catalogus van de collectie uitgegeven. Ook omstreeks die tijd werd er een plaquette op de binnenmuur van

de Oranjerie aangebracht. Deze bestond uit een 'aedicula' (tempelvormige omlijsting) met daarin een nep-marmeren plaat waarop het jaartal 1744 staat en een in het Latijn gestelde inscriptie, tot eer en herinnering aan Van Papenbroeck. De Nederlandse vertaling van deze tekst luidt:

*Gewijd aan de eeuwige herinnering
En eer van de ruimhartige Gerard van
Papenbroeck
President-schepen der stad Amsterdam
Vanwege de Griekse en Latijnse monumenten
van oudheid
die hij per testament legateerde aan de
Universiteit van Leiden
Curatoren van de Universiteit en
burgemeesters van de stad
Hebben deze inscriptie geplaatst, gaarne en
met reden*

Tot hoelang deze plaquette nog in de Oranjerie aanwezig geweest is, is onbekend. Toen in 2003 en 2004 een noodzakelijk herstel van de (ver-

De nieuwe plaquette in de Oranjerie.

waarloosde) Oranjerie moest worden uitgevoerd, was de plaquette reeds jarenlang verdwenen. Er is toen een nieuwe plaquette gemaakt aan de hand van oude prenten uit 1744 van Jacob van Werven. Er is naast de buitendeur een herinneringsplaquette van glas aangebracht.

Herinneringsplaquette van glas naast buitendeur van de Oranjerie.

Na een enthousiaste ontvangst van de collectie van Van Papenbroeck (de Marmora Papenburgica) werd het na 1746 toch stil. Hieraan zal het heidense karakter van de verzameling, waaraan een aantal hoogleraren op de diep (protestants-) christelijke universiteit aanstoot nam, niet vreemd zijn geweest. Pas met de komst van Reuvens in 1818 veranderde dit.

In 1818 werd Caspar Reuvens (1793-1835) – een jonge classicus die in 1815 tot hoogleraar klassieke talen was benoemd aan de universiteit van Harderwijk – door koning Willem I als eerste ter wereld benoemd tot hoogleraar archeologie in Leiden. Tevens kreeg hij de opdracht tot

het opzetten van een 'Archaeologisch Cabinet der Hoogeschool', de basis van het Museum van Oudheden. Zijn benoemingsdag als hoogleraar, op 13 juni 1818, wordt beschouwd als stichtingsdatum van het museum. Reuvens woonde als jongere in Parijs, waar hij in aanraking was gekomen met de opzet van grote musea als het Louvre. In Leiden pakte hij de zaak voortvarend aan. Toch kreeg hij pas in 1821 de beschikking over een ruimte, namelijk een tijdelijk lokaal aan de Houtstraat, dat als extra vleugel werd toegevoegd aan het Museum van Natuurlijke Historie aan het Rapenburg. Dit museale complex ontstond door ingrijpende nieuwbouw en verbouw van het Hof van Zessen, dat hier sinds de Middeleeuwen had gestaan. In de nieuwe ruimte bracht Reuvens de ondertussen ernstig verwaarloosde verzameling van Van Papenbroeck onder, aangevuld met objecten van elders van de universiteit, zoals enkele mummies, die afkomstig waren van het Theatrum Anatomicum, dat al in de 17e eeuw in de voormalige Faliëde Begijnhofkerk aan het Rapenburg gevestigd was. Helaas kwam er door zijn vroegtijdige dood in 1835 een voortijdig einde aan de ambities van Reuvens.

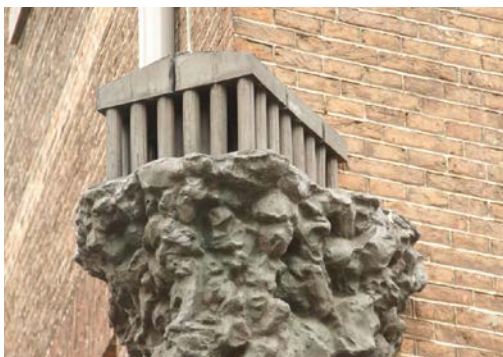
Herdenkingsplaquette in de Houtstraat.

In Leiden zijn een paar geveltekens aanwezig, die aan het werk van Reuvens doen herinneren. Zo zit halverwege de Houtstraat een herdenkingsplaquette met de tekst: 'C.J.C. Reuvens – archeoloog 1793-1835 – grondlegger van dit museum'. Ook in de Houtstraat zijn op het gebouw van het museum twee plastieken aangebracht: op de hoek van het Rapenburg zien we twee Ionische zuilen en bij de Papengracht een klassieke Griekse tempel. Beide gebouwtjes zijn op een rotsformatie aangebracht. De

Twee Ionische zuilen op rotsformatie op de hoek van het Rapenburg en de Houtstraat.

bedoeling ervan is, dat men reeds aan de buitenkant kan bekijken, wat er binnen te zien is: de archeologie, waaraan Reuvens een krachtige

Klassieke Griekse tempel op rotsformatie op de Papengracht.

stimulans gegeven heeft. Beide plastieken zijn gemaakt door Frans de Wit, aangebracht in opdracht van de Historische Vereniging Oud Leiden, met steun van de Reuvensstichting en onthuld op 19 februari 1994.

Ook in de Breestraat zijn enkele sporen van Reuvens te vinden. Hij woonde hier van 1821 tot zijn dood in 1835 op nr. 27. Tijdens zijn leven liet hij een bijzondere versierde deurklopper op het huis aanbrengen. Dit huis bestaat nog steeds en ook de deurklopper is hier nog te zien.

Deurklopper op Breestraat 27.

De voorgevel van Breestraat 27, waar Reuvens van 1821 tot 1835 woonde.

Na het overlijden van Reuvens verhuisde het museum naar een fors pand aan Breestraat 18, waar een echt voor het publiek toegankelijk museum werd geopend. De verzameling groeide in de 19de eeuw flink, maar werd begin 20e eeuw weer wat kleiner, doordat de volkenkundige verzamelingen werden afgesplitst en naar een nieuw daartoe opgericht museum werden overgebracht, het Museum voor Volkenkunde. In 1918-1920 verhuisde het museum in fasen naar Rapenburg 28, waarmee het in feite weer terug was in het pand waar het in 1821 begon, al hoeft men het nu niet meer te delen met het Museum van Natuurlijke Historie. Op deze plek is het museum (dat sinds 1970 niet meer onder de

Een van de vele geveltekens die in het Rijksmuseum van Oudheden te vinden zijn.

Universiteit valt, maar rechtstreeks onder het Rijk) nog steeds gevestigd.

Zoals eerder vermeld, had Reuvens in 1821 in het pand Houtstraat/Rapenburg het rijk niet alleen, maar moest hij dit delen met het Museum van Natuurlijke Historie. Dit museum, opgericht in 1820 door Coenraad Jacob Temminck, had haar wortels eveneens in de Hortus en de Oranjerie. Het (beperkt toegankelijke) museum verhuisde in 1913 naar de Raamsteeg en in 1998 – onder de naam Naturalis – naar de Darwinweg en het (onlangs afgestoten) Pesthuis.

In 1959 werd bij het 25-jarig bestaan van de Leidse Geologische Vereniging een gevelsteen aangebracht als herinnering aan het pand, waar dit museum tot 1913 gevestigd was en dat nu (opnieuw) in gebruik is door het Museum van Oudheden. De gevelsteen bevindt zich aan de Papengracht en bestaat uit een één miljoen jaar oude ammoniet (een soort fossiel) gevat in Limburgs mergel.

In het voorgaande is uiteengezet hoe de opbouw van de verzameling van het RMO tot stand gekomen is en welke rol geveltekens in die ontwikkeling gespeeld hebben. Ook in de verzameling zelf zijn zeer vele geveltekens te vinden. Men bestrijkt immers een zeer uitgebreid

gebied aan archeologische opgravingen van over de hele wereld. En daar zitten natuurlijk ook vele tekens tussen, die (ooit) de gevels van (opgegraven) gebouwen hebben gesierd. Zo zijn er bijvoorbeeld vele inscripties op Egyptische grafkapellen en dergelijke die druk beschreven zijn in hiërogliefenschrift, soms van ver voor de Christelijke jaartelling. Omdat dergelijke geveltekens echter verder geen binding met Leiden hebben, zijn ze hier buiten beschouwing gelaten. Voor wie hierin geïnteresseerd is, is een bezoek aan het museum aan te raden.

[Jan Hartstra](#)

Bronnenverantwoording

1. Digitaal krantenarchief Erfgoed Leiden en Omstreken. Wikipedia
2. P.J. Blok lezing 2018: 'Een brandpunt van geleerdheid' door Prof Dr. Ruurd Binnert Halbertsma
3. *Leidsch Dagblad*, 30-10-2018: met dank aan de Marmora Papenburgica
4. Tentoonstelling RMO: al 200 jaar van nu
5. Rijksmuseum van Oudheden, een geschiedenis van 200 jaar: onder redactie van Pieter ter Keurs en Willem Wirtz
6. Met dank aan de staf van de Hortus botanicus voor het verschaffen van inlichtingen
7. Met dank aan Piet de Baar
8. Website commissie Geveltekens van de Historische Vereniging Oud Leiden

Pareltjes in de geschiedenissen van de 'gewone' Leidenaars

De komende tijd publiceren we in *Oud Leiden Nieuws* fragmenten uit verschillende interviews van De Stem van Leiden. Daarmee hopen we u nieuwsgierig te maken naar de verhalen die de leden van deze commissie hebben vastgelegd. De Stem van Leiden heeft nu bijna honderd interviews afgenomen en levensverhalen van de 'gewone Leidenaar' opgenomen, volledig uitgeschreven en samengevat. Een aantal van deze verhalen is al te lezen en te beluisteren op de website van Erfgoed Leiden en Omstreken, het ELO, evenals een samenvatting van het verhaal dat de mensen hebben verteld. Het is de bedoeling dat straks alle verhalen op deze website staan. Tijdens de interviews horen we vaak onverwachte pareltjes: leuke, opmerkelijke, maar soms ook hele droevige levensgeschiedenissen passeren de revue. Hieronder fragmenten uit drie interviews die raakvlakken hebben met de tuinbouw en het hoveniersbedrijf.

Die Duitsers lustten graag een peentje

Toen Leo van der Post eind 1925 werd geboren aan de Vlietweg, behoorde dat deel nog tot Zoeterwoude. Pas veel later werd het Leids grondgebied, maar vruchtbare landbouwgrond is het altijd geweest. Vader Van der Post was in 1917 gestart met het telen van gewassen 'op de koude grond', maar enkele jaren later zette hij een 800 m² grote kas neer, die werd verwarmd door middel van kolenketels. Langs de Vlietweg woonden veertien boeren, waaronder twee broers van zijn vader.

's Nachts ketels bijvullen

Van onderlinge concurrentie tussen de bedrijven was geen sprake. De tuinders waren voor de afzet van groenten verbonden aan de veiling, die gevestigd was aan de Lammenschansweg. Ze hadden een statutair vastgelegde leverplicht. Natuurlijk at het gezin zelf ook van de groente die van het land kwam, maar: "Altijd twee-de soort. Die waren net zo lekker hoor, een

tomaat met een scheurtje of een bloemkool met een vlekje." De kassen werden verwarmd met cokes. Als het streng vroom moest er 's nachts iemand uit om de ketels bij te vullen.

Tussen 1923 en 1928 draaide de economie 'als een tierelier', maar toen kwam de crash van 1929. De prijzen duikelden, met 1935 als dieptepunt. Toen waren er subsidies van het rijk nodig om de zaak overeind te houden. Het is gelukt om een faillissement te ontlopen, maar overal moest op beknibbeld worden. Leo had daar geen weet van. Omdat hij goed kon leren, ging hij naar de mulo in Leiden, maar de broers van zijn vader vonden dat hij zijn handjes moest laten wapperen. Er moest immers een opvolger voor het bedrijf komen. En zo werd Leo tegen zijn zin van school gehaald, tien dagen voordat de oorlog uitbrak.

Controle niet waterdicht

Leo vertelt hoe de voedselvoorziening voor de Duitse soldaten werd geregeld: "Zij moesten

Vlietweg Zoeterwoude (foto: Johannes Willem Kret).

natuurlijk ook eten. Daarom kregen de tuinders een aanvoerverplichting. Door een ministerie in Den Haag was een prijs vastgesteld, die aantrekkelijk genoeg was om voor hen te telen. De Duitsers bepaalden wat zij nodig hadden en de rest mocht naar de binnenlandse handel. Als bijvoorbeeld in het voorjaar de eerste bospeen er was, dan werd die uit de handel gehaald door de Duitsers. Want die lustten graag een peentje. Dan schoot er niet zoveel meer over. De mensen uit de stad kwamen dan naar ons toe, zodat we 's ochtends steeds vroeger bossen peen uit de grond stonden te halen. Op het laatst hadden we een hele winkel. De controle was gelukkig niet zo waterdicht."

Omdat hij werkzaam was in de voedselvoorziening, hoefde hij niet naar Duitsland. De eerste generatie jongens werd in 1943 naar Duitsland gestuurd, om in de fabrieken te werken. In 1944 kregen zij vakantieverlof. Ze wilden natuurlijk niet terug, dus probeerden ze onder te duiken bij agrariërs. Ook de familie Van der Post had er twee, die op het bedrijf werkten tegen kost en inwoning. Tegelijkertijd – in mei 1944 – werden er Duitsers ingekwartierd in de boerderij. Twee kamers werden in beslag genomen. Over de onderduikers werd verteld dat zij bij de familie hoorden.

Werken bij de Hortus botanicus

Bram Wetselaar werd op 6 april 1931 als derde van vier kinderen geboren in de voormalige (Lange) Vrouwenkerksteeg in Leiden. Het was een grauwe buurt. Vader was arbeider bij Zuurdeeg Wollendekenfabriek op de Oude Singel. De leefomstandigheden waren erbarmelijk, maar als kind nam Bram de dingen zoals ze waren. Het gezin was hecht, zijn ouders waren krachtige mensen met innerlijke beschaving, al waren ze getekend door het arbeidersleed van die tijd.

Belangstelling voor planten

Bram had veel belangstelling voor planten en nadat hij de lagere school op de Leidse buitenschool in Katwijk had afgerond, stapte hij naar de Leidse Hortus met de vraag of hij daar kon werken. Hij werd aangenomen, werkte er met plezier, maar stapte op zijn vijftiende over naar de Rijksplantsoendienst om zijn ervaring uit te breiden en een opleiding te volgen. Zes jaar later moest hij in militaire dienst, 21 maanden in Ossendrecht. Verschrikkelijk vond hij het, vooral het schieten, al was hij er wel goed in. Het was geweldig om ten slotte de poort uit te lopen, terug naar het normale leven, waar hij opnieuw een baan vond bij de Hortus.

Hoge ladders

De ouders van Bram stimuleerden de kinderen om hun talenten te ontplooiën en hun ambities na te streven, ook al konden ze daar zelf financieel niet aan bijdragen. Het waren hoge ladders om te beklimmen, maar met veel doorzettingsvermogen lukte het de kinderen. Bram klom op bij de Hortus, met steun van hortulanus Veendorp aan wie hij warme herinneringen heeft. Na dertig jaar vertrok hij toen prof. Schilperoort van de vakgroep Moleculaire Plantkunde hem vroeg op zijn laboratorium te komen werken met plantenzaden, een materie waarin de heer Wetselaar bij de Hortus gespecialiseerd was geraakt. Tot zijn pensioen heeft hij er met plezier gewerkt.

Stille werker in Gods wijngaard

Mevrouw Jos Schmidt-Laken werd op 31 augustus 1933 geboren op de Hoge Rijndijk in Leiden. Vader werkte aanvankelijk op de tuinderij van zijn vader, in de buurt van de Meerburgkerk in Zoeterwoude. Veel leverde dat niet op. In de crisisjaren stond hij een paar maal per week om vier uur op, om met een schuit groente naar de veiling te varen. Hij kreeg er acht gulden voor, waar de onkosten nog af moesten. Toen bovendien zijn bank failliet ging, hield hij het voor gezien. Hij kon kiezen uit een baan als koster van de Hartebrugkerk of opzichter van de Begraafplaats Zijlpoort. Hij koos het laatste omdat hij buitenwerk gewend was. Het gezin verhuisde naar een ruim huis bij de begraafplaats, aan de Haven. Jos was toen twee jaar. In de grote woonkeuken stond

Kas met Victoria Regia in de Hortus botanicus (foto: Jan Goedeljee).

een kolenfornuis waardoor het er 's winters warm was. Verder werd alleen de woonkamer verwarmd met een kachel. Financieel had de familie het niet slecht, al was het geen rijkdom. Vader verdiende 100 gulden per maand en voor de woning hoefde hij geen huur te betalen.

Begraafplaats Zijlpoort (foto: Jan Lagas).

Naast het werk op de begraafplaats had hij een paar akkertjes van de tuinderij aangehouden. 's Morgens vroeg ging hij vaak aardappelen, groente en fruit halen.

Van het graf is niets terug te vinden

De hongerwinter kwam de familie redelijk door. Op de begraafplaats hielden ze een paar geiten waar ze wat melk en vlees van hadden en de tuin bracht nog groente en fruit op. Een akelige herinnering is dat er op zekere dag een NSB-vrouw begraven werd. In plaats van de gebruikelijke stoet koetsen liepen er zeker honderd NSB'ers van de WA (Weerbaarheidsafdeling) in zwarte uniformen door de straat. De kerk verbood de begrafenis, maar vader werd gedwongen de sleutels van het hek af te geven en er moest een graf klaargemaakt worden. Van de begrafenis en de plaats van het graf is niets terug te vinden in de boeken.

Een oase van rust

In 2008 verscheen het boekje 'Een oase van rust – 180 jaar R.K. Begraafplaats Zijlpoort'. Mevrouw Schmidt opent het op de pagina waar het volgende geschreven staat over haar vader: "Toen per 1 april 1960 opzichter-grafdelver Th. Laken zijn zilveren jubileum vierde, leek er weinig aan de hand met de Zijlpoort. Toch moet deze stille werker in Gods wijngaard, zoals dergelijke functionarissen vaak werden genoemd, geweten hebben dat het ruimtegebrek steeds nijpender werd. Wie 5.000 mensen ter aarde heeft besteld, heeft daar een aardig inzicht in. Hij zal er derhalve niet vreemd van opgekeken hebben dat op 1 augustus 1969 het bericht afkwam dat de Zijlpoort ging sluiten. Het kerkhof was vol."

Cees Meijer

Schoorsteenreliëf

Creatief samenspel van Jan Baptist Xavery en Jacob de Wit

In de jaren 1739-1743 liet de Leidse regent Diederik II van Leyden (1695-1764) zijn woning aan het Rapenburg 48 verbouwen en de grote zaal verfraaien.¹ De decoratie van het meest representatieve vertrek van het woonhuis stond in het teken van de liefde en de kunsten. Het belangrijkste interieurstuk in deze zaal was een marmeren schouw die de beeldhouwer Jan Baptist Xavery (1697-1742) in 1739 voltooidde. Xavery vervaardigde ook het marmeren bovendeurstuk (1740) dat boven de dubbele houten deur was geplaatst.² Het plafond werd gedecoreerd door Jacob de Wit (1695-1754). Hij schilderde in 1743 het plafondstuk met de voorstelling van 'Apollo en de Muzen'. Aan de wanden waren Brusselse wandtapijten bevestigd met voorstellingen van antieke liefdesparen. Na de ontmanteling van de zaal

werden de interieurstukken in 1908 geveild. Xavery's beeldhouwde schouw belandde uiteindelijk als een ontheemd object in het Rijksmuseum.³ In deze schouw is een reliëf verwerkt met de voorstelling van het antieke liefdespaar Paris en Oenone, waarbij de Trojaanse prins de naam van zijn geliefde in een boom graveert.⁴

Er zijn twee tekeningen van Jacob de Wit gelocaliseerd die vermoedelijk hebben gefungeerd als ontwerp of inspiratiebron. Op de eerste tekening krast Paris de naam van zijn geliefde in een boomstam. Deze handeling wordt gadeslagen door putti,⁵ terwijl andere kindertjes zich op de achtergrond vermaken.⁶

In Leiden wordt een vergelijkbare ruwe ontwerp schets van Jacob de Wit bewaard met de titel

Marmeren schoorsteenreliëf (1739) van Jan Baptist Xavery (foto: Dennis de Kool).

Tekening van Jacob de Wit met voorstelling van Paris en Oenone, particuliere verzameling (foto: Foolschap Fine Art).

'minnend paar krast namen in boom'.⁷ Op deze tekening is slechts één putto afgebeeld, maar meer vegetatie, namelijk de bladeren van de boom en schetsmatige beplantingen op de achtergrond.

Beide tekeningen zijn concrete indicaties dat Jacob de Wit zijn collega Xavery heeft geïnspireerd ten aanzien van het thema en de compositie. Xavery heeft elementen uit beide ontwerpen verwerkt, maar wel een eigen artistieke invulling aan zijn beeldhouwwerk gegeven.

Tekening van Jacob de Wit met voorstelling van Paris en Oenone (foto: Universiteit Leiden, bijzondere collecties, inventarisnummer PK-T- 2130).

De houding van de figuren en de compositie wijken namelijk op onderdelen af. Zo heeft Xavery slechts één putto afgebeeld en veel meer aandacht besteed aan de plooi van de mantels. Verder heeft hij vegetatie op de voorgrond geplaatst en houdt Paris teder de hand van zijn geliefde vast.

Beide tekeningen van Jacob de Wit zijn zichtbaar opgevouwen geweest. Dit was niet ongebruikelijk voor ontwerp tekeningen die per post werden verstuurd.⁸ Het mythologische verhaal van Paris en Oenone is relatief onbekend.⁹ Desondanks heeft Jacob de Wit dit thema herhaaldelijk gekozen als onderwerp voor zijn tekeningen en schilderijen.¹⁰

De artistieke beïnvloeding van Xavery door De Wit werpt een nieuw licht op hun samenwerkingsrelatie in Leiden. Helaas heeft Xavery het

voltooid interieurensemble in Leiden niet kunnen aanschouwen. Hij overleed in de zomer van 1742.

Dennis de Kool

Dennis de Kool is als onderzoeker werkzaam bij Risbo, een onderzoeksinstituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam en als buitenpromovendus verbonden aan de Universiteit Utrecht.

Noten

1. Lunsingh Scheurleer, Th.H., C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg: geschiedenis van een Leidse gracht*, Rijksuniversiteit Leiden: Leiden, deel Vb: 'sGravensteyn' (1990), p. 466-603
2. Dit reliëf werd in 2000 aangekocht door Museum De Lakenhal in Leiden. Bron: Vogelaar, C. "Reliëf met twee amoretten", *Bulletin Vereniging Rembrandt*, jaargang 10 (2000), nummer 2, pp. 16-18
3. Scholten F., 'Gebeeldhouwde schouw', *Bulletin Vereniging Rembrandt*, jaargang 5 (1995), nummer 3, p. 17
4. Ovidius *Heroides*, (Baarn 1994), pp. 43-47
5. Mollige kinderfiguurtjes, bijna altijd mannelijk en meestal naakt
6. De betreffende tekening werd verkocht door Foolschap Fine Art aan een particuliere verzamelaar
7. Universiteit Leiden, afdeling Bijzondere Collecties, objectnummer PK-T-2130. Met dank aan Stan Braam die mij op deze tekening heeft geattendeerd
8. Vriendelijke mededeling door Mark Broch, Foolschap Fine Art
9. Baarsen, R. e.a. (2001), *Rococo in Nederland*, Rijksmuseum/Waanders: Amsterdam/Zwolle, p. 185
10. Voorbeelden zijn: Jacob de Wit, 'Paris en Oenone in een landschap', ca. 1728. Papier, krijt, penseel en pen, 94 x 318 mm. Collectie Koninklijke Musea voor Schone Kunsten België (4060/4129); Jacob de Wit, 'Paris en Oenone', 1737. Olieverf op doek, 99,5 x 146,5 cm. Collectie Rijksmuseum (SK-C-1577) en Jacob de Wit, 'Paris en Oenone krassen hun naam in de boom', 1752. Olieverf op doek, 132 x 97 cm. Collectie veilinghuis Glerum Den Haag (1994)

Bedrijfsleden

AKERBOOMBOUW

Akerboombouw BV

APEK
administraties

Alrijne Zorggroep

APEK administraties

RHIJNHOF
gedenkpark - begraven - asbijzetting

Stichting Beheer Begraafplaats Rhijnhof

Rijksmuseum Boerhaave

BUIK & VAN DER HORST
GERECHTSDEURWAARDERS

Buik en Van der Horst, gerechtsdeurwaarders

Breedveld Holding

Grandcafé De Burcht

Van Cleef Holding

van cleef
HOLDING LEIDEN BV

Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden

Du Prie bouw & ontwikkeling b.v.

Griffioen Precious Presents vof

Griffioen
PRECIOUS PRESENTS

De Gunst Juwelier

firma W.P. Hartwijk en Zoon

Hartwijk
SINCE 1816

HBK fiscalisten_accountants_expat consultants

Stichting Hof Meermansburg

Hooglandse Kerk

HOOGLANDSE KERK

Hoppezak Kledingverhuur

HOPPEZAK
kledingverhuur

La Gro Geelkerken advocaten

DeLEEUW
de waarde van ervaring

De Leeuw Makelaardij bv

LEK® makelaars en taxateurs

Alrijne
zorggroep

rijksmuseum boerhaave

Holdingsmaatschappij
R.H. Breedveld B.V.

GRANDCAFÉ
SINCE 1609

de BURCHT

SCOL
Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden

du PRIE
BOUW & ONTWIKKELING

DG De Gunst Juwelier

fiscalisten
accountants
expat consultants
hbk

La Gro Geelkerken advocaten

LEK
makelaars & taxateurs

macropa

Deedname | Financiering | Beheer

PIETERSKERK LEIDEN

PRIMAVERA PERS Rabobank Leiden-Katwijk

Hoogheemraadschap van
Rijnland

Rwv ADVOCATEN

SOCIËTEIT AMICITIA
17 68

TK
advocaten notarissen

HOTEL LEIDEN

Veldman Rietbroek architecten

STICHTING WERK & ONDERNEMING

Macropa BV

Glas- en Schilderwerken Van Muiden bv

Stichting Pieterskerk Leiden

Brasserie de Poort

Prima Management

Primavera Pers

Rabobank Leiden-Katwijk

Hoogheemraadschap van Rijnland

MBO Rijnland

De Ruyter de Wildt en De Vroom, advocaten

Schulpen Schuim BV

Serviceflat Schouwenhove

Sociëteit Amicitia

Teekens Karstens, advocaten en notarissen

Universiteit Leiden

Van der Valk Hotel Leiden

Veldman Rietbroek Architecten

Museum Volkenkunde

Stichting Werk & Onderneming

Stichting Zeven Leidse Hofjes

Tandartsenpraktijk Zoeterwoudsesingel

Zorgverzekeraar Zorg en Zekerheid

van muiden
SINCE 1902

DE POORT
BRASSERIE

Rabobank

Rabobank

mbo rijnland

Schulpen Schuim

serviceflat
SCHOUWENHOVE
Vorstelijk wonen

Universiteit Leiden

MUSEUM VOOLKENKUNDE

Zorg en Zekerheid
dichtbij werkt beter

Annie's seven year itch

De 'seven year itch', vooral bekend geworden door de film van Billy Wilder met die titel uit 1955 met Marilyn Monroe, gaat uit van de veronderstelling (of het geloof, zo men wil) dat het in een relatie na zeven jaar gaat 'jeuken', gaat 'schuren', waardoor spanningen ontstaan. Bij onze relatie met Annie's zit het net even anders. Daar heeft de 'itch' zeven jaar geduurd en toen kwam het toch min of meer goed: er komt met instemming van alle betrokken partijen een nieuw terras, maar kleiner.

Hoe zat het ook alweer? Ruim zeven jaar geleden kwam Annie's, voorheen Annie's Verjaardag, met het ons inziens onzalige plan de terrasboten voor de (voor Leiden unieke) rijksmonumentale werfkelders te vervangen door een groot, vastogend terras, tezamen met de loopsteiger voor de werfkelders meer dan 500 m² planken. Dat was een ernstige aantasting van het beschermd stadsgezicht, dat vonden niet alleen wij maar ook B&W. Het zou ook een gedeeltelijke visuele demping van Leidens centrale waterplein betekenen, daar waar de Oude en de Nieuwe Rijn weer samenvloeien. Het was ook tegen het beleid-in-wording van de Erfgoednota: terrassen op het water alleen op historische dekschuiten.

Het druk bevaren centrale waterplein van Leiden 300 jaar geleden. In het midden de Hoogstraat met werfkelders en Visbrug, rechts de Aalmarkt.

Toch wilde het college medewerking verlenen om niet erg concreet geformuleerde, laat staan gekwantificeerde economische redenen.

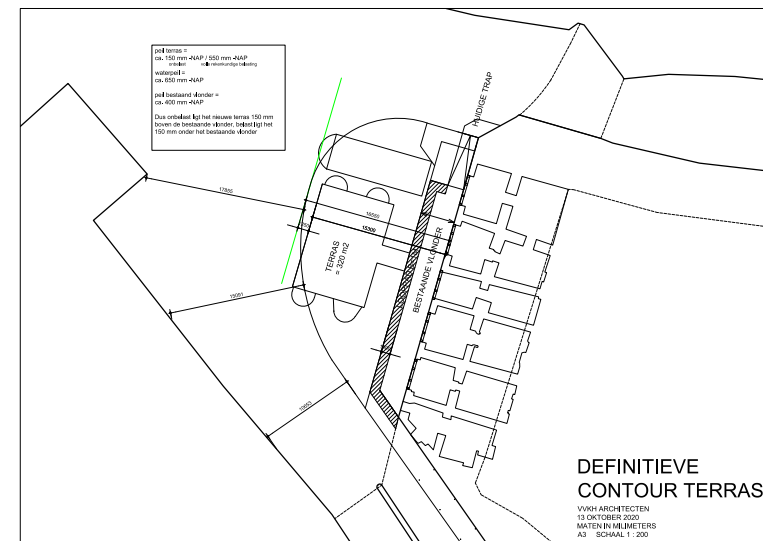
Wij hebben direct laten weten dat wij tegen zo'n megaterras waren en dat we alles zouden doen om de totstandkoming ervan te verhinderen. En dat hebben we gedaan. Tegen de omgevingsvergunning en tegen de wijziging van het bestemmingsplan. Eerst bij de gemeenteraad, maar die ging zonder enthousiasme ("eens maar nooit weer") mee met het college. Toen bij het Hoogheemraadschap Rijnland, bij de rechtbank en tenslotte bij de Raad van State. We trokken samen dan wel parallel op met het Waterambacht Leiden (dat o.a. staat voor het openhouden van het historische water in Leiden) en de heer Groenen van rederij Rembrandt en de sleepdienst, die vreesde er niet behoorlijk meer langs te kunnen met zijn grote schepen. Lange en moeizame procedures. Zeven jaar lang. Maar niet zonder resultaat. Eerst werd de omgevingsvergunning vernietigd en vervolgens het bestemmingsplan.

Einde verhaal? Daar leek het niet op. Nieuwe procedures lagen in het verschiet. Wij hebben in januari 2020 daarom voorgesteld om met alle belanghebbenden om de tafel te gaan zitten

om te zien of we er als verstandige mensen niet uit zouden kunnen komen zonder nieuwe rondes juridische procedures. De gemeente wilde eerst nog even het staartje van een procedure bij de Raad van State afwachten, maar toen zij daarbij in het ongelijk werd gesteld, nam de gemeente de uitgestoken hand aan. Net als alle andere partijen – waarbij de voornaamste reden leek dat iedereen het zo langzamerhand wel zat was en opzag tegen verdere procedures.

Onder leiding van wethouder Yvonne van Delft zijn de partijen voor de zomer enkele malen bijeen geweest, in een heel constructieve sfeer. Er was de wil er gezamenlijk uit te komen. Een compromis werd geboren. Geen terras op historische dekschuiten maar een vastogend houten terras, maar wel bijna 100 m² kleiner dan oorspronkelijk beoogd. Het terras steekt vier meter minder ver uit richting de Catharinabrug. Minder aantasting van het beschermd stadsgezicht. Minder hout, meer open water.

Zijn we tevreden? Ach, bij een compromis is iedereen meestal een beetje ontevreden. Maar we denken dat dit in de gegeven omstandigheden een redelijk resultaat is. Was het zeven jaar juridische strijd waard? Al die tijd en energie (kosten waren er voor ons nauwelijks). Daar kun je over twisten. Maar wij denken van

De contouren van het nieuwe terras met daarin ook de contouren van het huidige terras en de dekschuiten.

wel. Juridische procedures hebben niet onze voorkeur, we denken en praten liever mee in eerdere stadia van een project, maar als er wordt besloten tot iets waar we echt mordicus op tegen zijn, dan moeten we ook bereid zijn 'tot het gaatje' te gaan. De wetenschap dat we daartoe bereid zijn kan ook een preventieve werking hebben.

We hebben het aanbod van Marc Huisman, de eigenaar van Annie's, aanvaard om bij en met hem het glas te heffen na de formele afwikkeling van de overeenkomst – en na de heropening van de horeca. Sans rancune.

Een uitgebreidere samenvatting van de zeven jaar durende 'itch' vindt u op de HVOL-website > commissies > historisch karakter van de stad > Terras Annie's. Met links naar veel door ons geproduceerde documenten.

Gerard Kramer

De transformatie van Leiden tussen 1970 en 1985

Onder de vleugels van de Commissie Jan van Hout van de HVOL is begin dit jaar een project gestart, dat moet uitmonden in een verhaal over de enorme verandering van Leiden tussen 1970 en 1985. Rond 1970 stond het er slecht voor met Leiden. De ene na de andere fabriek moest sluiten of verhuisde naar elders. Rampzalig voor een industriestad: de werkloosheid steeg. Verder was de woningnood zeer hoog. Verschillende buurten waren verkrot en soms al gesloopt. De binnenstad was niet berekend op de groei van het autoverkeer. De grachten waren open riolen. Er waren wel plannen om verbetering te brengen, maar de gemeente was armlastig en van die plannen kwam niet veel terecht. Achteraf is dat gelukkig, want van het erfgoed en de sfeer van de binnenstad zou weinig overgebleven zijn.

Als je dan vijftien jaar later, rond 1985, kijkt is er ongelooflijk veel veranderd. In het Herengracht-Zijlsingelgebied, grotendeels gesloopt, wordt een nieuwe buurt gerealiseerd, met sociale woningbouw. Oude buurten, zoals de Kooi, worden opgeknapt. De Merenwijk is voltooid en aan de Stevenshof wordt begonnen, zodat de woningnood wordt teruggedrongen. In het kader van de stadsvernieuwing wordt de binnenstad aangesloten op het riool, zijn walkades vernieuwd, is de verkeerssituatie verbeterd. Er wordt een begin gemaakt met de ontwikkeling van de Leeuwenhoek, wat uitmondt in het Bio Science Park. Rond het station worden kantoren gebouwd, de universiteit is gegroeid, de eerste fase van het vernieuwde LUMC wordt in gebruik genomen, de economie staat er stukken beter voor.

Dat gebeurde allemaal tegen de achtergrond van een heftige bestuurlijke periode bij de gemeente Leiden. Vanuit de linkse partijen wordt sterk gepolariseerd: men wil alleen wethouders leveren als men de meerderheid heeft in het

Sloop aan de Oranjestraat (fotograaf: H. Groenewold).

Wat ervoor in de plaats kwam (foto: Gemeente Leiden).

college van B&W. Tussen 1970 en 1974 zijn er daarom geen linkse wethouders, want men haalt net geen meerderheid in de gemeenteraad, maar in 1974 is dat op het nippertje wel het geval en eist men alle wethouders op. Na 1978 zet de PvdA nog wel haar stempel op B&W, maar dan wel samen met de VVD. Die bestuurlijke polarisatie heeft grote betekenis voor wat er in de stad gebeurt.

Door dit project willen we precies te weten komen wat er in die periode gebeurde en waarom. Wie nam de beslissingen, wie had de ideeën? Was dat uniek in Nederland, wat in Leiden gebeurde, of zie je parallellen met de andere steden in Nederland?

De Waardgracht in verval (1975, fotograaf onbekend).

De Oosterkerkstraat met gesloopte huizen en de nieuwbouw van het huisartsencentrum en de apotheek (foto: gemeente Leiden).

Om hier achter te komen snuffelen de leden van het projectteam niet alleen in de boeken en archieven, maar wordt er ook indringend gesproken met de mensen die in die periode een belangrijke rol hebben gespeeld in de stad. Helaas zijn veel van die mensen al overleden of laat het geheugen ze in de steek. Gelukkig lopen er nog tientallen mensen rond, die in die tijd wethouder, ondernemer, actievoerder of invloedrijk ambtenaar waren. Vooralsnog zijn er ongeveer 30 mensen met wie we al hebben gesproken of die nog op de nominatie staan. Die gesprekken zijn niet alleen heel interessant, maar er komen op die manier ook feiten boven tafel die tot nu toe onderbelicht zijn gebleven.

Wie nieuwsgierig is naar de uitkomsten, moet nog geduld hebben. Telkens maakt het projectteam de balans op of we al genoeg te weten zijn gekomen en de ervaring is: het smaakt telkens naar meer. We houden u op de hoogte.

Arie de Jong

Bert Jansen (69) overleden

Op 69-jarige leeftijd is op 25 oktober Bert Jansen overleden. Vele jaren verzorgde hij voor de Historische Vereniging Oud Leiden allerhande drukwerk en regelde hij de verzending.

Bert Jansen.

Als 16-jarige startte hij op de grafische afdeling van het Leidsch Dagblad. Begin jaren negentig werd de handelsdrukkerij aan de Witte Singel opgeheven. Met een deel van de inventaris begon Bert Jansen een

eigen bedrijf in de Herenstraat. In 2001 werd aan de Rooseveltstraat een nieuw pand betrokken waar ook zijn vrouw Yvonne en dochters Daniëlle en Tamara meewerkten. Die laatste twee verhuizen mee als in 2018 een fusie met grafisch bedrijf Weprint in Leiderdorp tot stand komt. Bert Jan-

sen stopt dan in verband met gezondheidsproblemen. Voor de HVOL ontwierp en drukte hij tot en met 2012 het tweemaandelijks verschijnende mededelingenblad en daarna het kwartaalblad Oud Leiden Nieuws.

Zijn bedrijf heette Sparta. Daarmee werd een directe relatie gelegd met zijn 13-jarige succesvolle carrière bij die Rotterdamse club. In zijn jeugd voetbalde Bert Jansen bij de Leidse clubs VNA, LDWS en Roodenburg. In 1978 zat hij, evenals stadgenoot Wim Rijsbergen, in de voorselectie van het WK in Argentinië. Bij Sparta speelde hij 288 officiële wedstrijden. Maar zes Spartanen speelden meer duels. Na zijn carrière werd Jansen trainer in het amateurvoetbal bij onder andere UVS en ARC.

Bram van Leeuwen

eigentijdse kunstwerken hoe een ongrijpbaar virus van de ene op de andere dag het leven kan ontwrichten. Het rijk geïllustreerde boek laat zien hoe snel overdraagbare ziekten kunnen leiden tot eenzaamheid, uitsluiting en angst – maar ook tot creativiteit, nieuwe oplossingen en verbondenheid. Het laat zien wat we hebben geleerd van epidemieën uit het verleden zoals pest en pokken. En welke oplossingen de wetenschap biedt bij het bestrijden van deze onzichtbare vijand. Er zijn artikelen van onder

anderen Jaap van Dissel (directeur RIVM), Damiaan Denys (hoogleraar psychiatrie Amsterdam UMC), Thomas van Gulik (emeritus hoogleraar chirurgie Amsterdam UMC), Floor Haalboom (wetenschaps-historicus Erasmus MC), Mienke te Hennepe (conservator Rijksmuseum Boerhaave) en Rob Zwijnenberg (hoogleraar kunstgeschiedenis Universiteit Leiden). Het boek is te koop in de boekhandel en de museumwinkel van Boerhaave.

Besmet. Angst voor de onzichtbare vijand – Jaap van Dissel en anderen – ISBN 9789462495524 – Uitgeverij WalburgPers – 140 pagina's – Verkoopprijs 19,99 euro.

Geschiedenis van neogotische Dorpskerk

Over de duizendjarige historie van de Dorpskerk Voorschoten is een boek verschenen dat onder meer aandacht besteedt aan de toren, het orgel, de pastorie en het schoolhuis. In de elfde eeuw werd op het hoger gelegen deel van Voorschoten de eerste kerk

gesticht, gewijd aan Sint-Laurentius. Ambachtsheeren, die de rechtsmacht bezaten, worden gezien als de stichters ervan. Het kerkgebouw liep grote schade op tijdens het beleg van Leiden in 1574. En in 1868 maakte de oude kerk plaats voor een nieuw gebouw in neogotische stijl. Op het prachtig bijgehouden kerkhof rondom de kerk vonden gelovigen hun laatste rustplaats. Vanaf 1963 is het de algemene begraafplaats van Voorschoten. De auteurs van het boek met vele historische foto's zijn Wim van den Eijkel, Piet van der Plas, Jan H.M. Sloof, Karel A. de Vries en Henk J. Walvaart.

Duizend jaar Dorpskerk Voorschoten – Wim van den Eijkel en anderen – ISBN 9789071256851 – Uitgeverij Ginkgo – 224 pagina's – Verkoopprijs 19,95 euro.

Tweeling-trams

De Stichting De Nieuwe Blauwe Tram is druk bezig met voorbereidingen voor de terugkeer van een nieuwe versie van deze historische tram in het

stadsbeeld vanaf 2024. Een deel van de kosten wil de stichting bijeenbrengen met de uitgave van een reeks boekjes waarvan het eerste recent is verschenen. Daarin wordt het verhaal van de zogenaamde tweeling-trams verteld. Deze 600'eren bestaan uit twee rijtuigen, omdat die elk niet langer dan tien meter mochten zijn. Daarom krijgen ze een apart nummer. Ingenieurs van de Haarlemse materieelfabriek J.J. Beijnes bedenken het ontwerp. Begin jaren dertig bestelt de NZH nieuwe elektrische trams voor de lijn Haarlem – Leiden ter vervanging van de stoomtrams. Tussen 1932 en 1949 rijden ze vrijwel uitsluitend op de lijn van Haarlem naar Leiden. Na de opheffing van de lijn door de Bollenstreek rijden ze tot 1961 tussen Leiden en Katwijk/Noordwijk en op de lijn Leiden – Den Haag. Waarna de 'tweelingen' worden gesloopt. Voor de nieuwe trams worden originele bouwtekeningen gebruikt door de firma Peterse Las en Constructie uit Winkel. Om daarna te worden afgebouwd in de werkplaats van de stichting in Haarlem.

De Nieuwe Blauwe Tram Deel 1: De historie van de A600'eren van de NZH – ISBN 9789083017501 – Uitgeverij Nieuwe Blauwe Tram – 24 pagina's – Verkoopprijs 12,95 euro.

Aangestipt

Angst voor onzichtbare vijand

Bij de tentoonstelling 'Besmet!' brengt Rijksmuseum Boerhaave ook een actueel boek uit met als ondertitel: 'Angst voor de onzichtbare vijand'. Experts uit de medische wereld, historici en conservatoren beschrijven aan de hand van historische en

Kleurrijke geschiedenis van het oudste studentenfonds van Nederland

In het boek 'Anthony Hallet. De geschiedenis van de koopman en zijn fonds' beschrijven D.H.J. Verkerk en G. Verkerk de kleurrijke geschiedenis van het Anthony Hallet Fonds, het oudste studentenfonds van Nederland.

In zijn eigenhandig in het Frans geschreven testament besprak de op 15 september 1612 in Utrecht overleden Anthony (Antoine e.d.) Hallet (Halet e.d.) studiebeurzen voor zo'n 7 of 8 studenten, waartoe de opbrengst van een kapitaal van 24.000 (later 48.000) gulden uit zijn nalatenschap zou dienen. Hij was in de buurt van Mons (Bergen) in Hene-

gouwen geboren in handelskringen, zowel van vaders- als moederskant (de Malapert). Als succesvol koopman handelde hij jarenlang in diverse Duitse steden, vooral Keulen, en de laatste paar jaar in Utrecht. Zo investeerde hij ook in de droogmaking van de Beemster. Behalve een eindeloze reeks legaten aan zijn hele familie en instellingen liet hij een formidabel bedrag na aan de drie kinderen van een oom, Nicolas, Catharina en Susanna de Malapert. Nicolas overleed al snel, kinderloos, waarna zijn zussen zijn bezittingen en zijn aandeel in de studiebeurzen erfden, zij het niet precies de helft, maar veel ingewikkelder. Daardoor ontstonden er vijf 'staken', die tot 2000 de regenten leverden (sedertdien minder). De 78 bestuurders worden met een biografietje en wapen behandeld. Het merendeel behoorde tot het patriciaat, een enkeling zelfs tot de adel. Vooral Utrecht was daarbij goed vertegenwoordigd, maar Leiden leverde vaak bestuursleden die het meeste werk deden wat de financiën en de relaties met de bursalen (beursstudenten) betreft.

Hoewel Hallet niet expliciet vastgelegd had dat de studenten theologie moesten studeren en daarna predikant worden bij de Waalse Kerk, legden de erfgenamen dat wel zo uit, en zo bleef het, ondanks diverse voorstellen tot wijziging. Ook werd vanaf het begin

aangesloten bij het door de Waalse Synode in het leven geroepen Waalse College aan de Groenhazengracht. Dit was bedoeld voor de opleiding van predikanten voor de Waalse Kerk, maar de bestuurders van het Fonds Hallet hebben altijd categorisch geweigerd hun bursalen te dwingen om Waals predikant te worden, zelfs al betaalden ze bijlessen Frans voor de studenten. Pas in 1682 werd de band tussen het College en Hallet verbroken, na haast vanzelfsprekend eindeloze ruzies. Het is wel aardig hierover te lezen, al waren die ruzies toen zeker niet aangenaam.

Het boek is niet alleen belangwekkend voor Leiden vanwege de bestuurders van het Fonds die uit Leiden kwamen en daar een doorgaans prominente rol speelden in het stadsbestuur, maar ook vanwege de regenten van het Waalse College en later de hoogleraren of predikanten die de bursalen begeleidden of selecteerden voor een beurs, maar natuurlijk ook vanwege de bursalen zelf. Nu was het aantal in Leiden geboren bursalen niet groot, maar nogal wat elders geboren studenten die in Leiden kwamen studeren en een beurs van Hallet kregen, speelden in hun latere leven een belangrijke rol in vooral de Nederlandse Hervormde Kerk.

Van de 375 bekende bursalen (de administratie was niet altijd even perfect, en bij het toekennen van geld voor de aanschaf van boeken is vaak volstaan met het noteren van een achternaam, waardoor identificatie niet eenvoudig is) zijn biografische gegevens bijgevoegd. Vooral bij de bursalen uit de 17e eeuw heeft dat tot kleine biografietjes geleid, bij enkele beroemd geworden personen zelfs in een apart hoofdstuk.

Van latere bursalen kunnen dat soort gegevens vaak snel gevonden worden in biografische woordenboeken.

Naast deze categorieën Leidenaren die bij Hallet betrokken waren, was er nog één: de rentmeesters (of penningmeesters). Dat waren vaak Leidse notarissen, soms ook wel bestuurders van het fonds, maar ook wel financieel deskundigen uit Leiden. Daaronder is wel opvallend Abraham Montagne Isaacszoon, werkzaam op het stadhuis als financieel ambtenaar en wel de voornaamste redacteur van het Leidsch Dagblad. Maar van 1864 tot in 1866 de bom barstte, verslechterde de relatie met het fonds sterk en uiteindelijk werd hij ontslagen – net als bij het Leidsch Dagblad. Kortom, de teloorgang van een gerespecteerd persoon, waar het fonds net geen slachtoffer van werd.

Het was ook niet de enige keer dat er ruzie over de financiën waren. Zonder geld is een fonds natuurlijk niets, en zelfs het hedendaagse beleggingsbeleid wordt beschreven.

Al met al is er een voor Leiden belangwekkend stuk historie beschreven, die nu echt tot de historie is gaan behoren, omdat er in Leiden geen theologie meer gestudeerd kan worden en het fonds, de studenten achterna, naar Amsterdam is 'uitgeweken'.

Anthony Hallet. De geschiedenis van de koopman en zijn fonds. – D.H.J. Verkerk & G. Verkerk – Uitgeverij Ginkgo – ISBN 9789071256844 – 330 pagina's – verkoopprijs € 35,00.

Piet de Baar

Alfabet vol weetjes over Leidens Ontzet

De coronapandemie heeft de festiviteiten rond Leidens Ontzet dit jaar een zware slag toegebracht. Alle grote evenementen op 2 en 3 oktober werden afgelast. Het boekje dat HVOL-voorzitter Rens Heruer schreef met als titel 'Feestwijzer! 3 oktober van A tot Z' kan gezien worden als een 'pleister op de wonde'. Volgens de auteur – die ook bijna dertig jaar archivaris is van de 3 October Vereeniging – is de uitgave bedoeld voor alle kenners van het feest der feesten. "Zij zullen daarin zeker veel van hun 3 oktobergevoel herkennen".

Feestwijzer!

3 oktober
van A tot Z

Rens Heruer
met illustraties van
Maarten Wolterink

De in 1950 geboren en getogen Leidenaar Rens Heruer loodst in alfabetische volgorde de lezer door ruim 160 interessante woorden en begrippen over wat chauvinistisch wel 'het grootste feest boven de rivieren' wordt genoemd. Een boekje vol historische wetenswaardigheden waarvoor cartoonist en stadgenoot Maarten Wolterink 26 grappige en kleurrijke prenten tekende.

Het eerste exemplaar is uitgereikt aan fotograaf/journalist Emile van Aelst, bijgenaamd Leidse Glibber. Daarvoor voeren Daaf Sloos en Sofie Chandon van de Leidse Rederij met de beide heren naar de Vlietbrug bij de Boisotkade. Precies de plek waar de Geuzen in 1574 Leiden binnenvaren voor Leidens Ontzet.

Rens Heruer koos voor de titel 'Feestwijzer!' omdat het zo'n bijzondere benaming is voor een programmaboekje. En vanaf de oprichting van de vereniging in 1886 al zo heet. Met uitzondering van 1988 toen het eenmalig werd omgedoopt in 'Feestneuzer'.

Een ander opmerkelijke bijnaam is 'Hunebed' voor het standbeeld voor de vier helden van het ontzet, gemaakt door Johan C. Altorf. Geplaatst op de fundering van de vroegere molen De Oranjeboom bij de ingang van het Plantsoen. In

Tekening bij het hoofdstuk 'Hunebed' van Maarten Wolterink.

1924 onthuld door koningin Wilhelmina en sinds jaar en dag het eindpunt van de Taptoe. Ook al zo'n typisch Leids woord voor een fenomeen, waarbij de ene helft van Leiden kijkt naar de andere helft in club- en verenigingsverband.

Zoals het woord 'Lunapark' nog altijd met grote hardnekkigheid wordt gehanteerd voor de kermis. Al spreken oudere Leidenaars vaak over 'het land'. De pachtgelden van attracties op het Schuttersveld, rondom molen De Valk en bij de Steenstraat, vormen – naast de lidmaatschappen – de financiële kurk waarop de vereniging drijft en waar de andere evenementen van betaald worden. De bokstent, boeienkoning, vuurvreter, gekooide tijger en de 'dikke dame' hebben het loodje gelegd, meldt Rens Heruer, maar andere 'oude' attracties zoals reuzenrad, zweefmolen en spookhuis hebben hun plek behouden. Naast nieuwe elektronische vindingen met meer techniek en spektakel.

De viering op 2 en 3 oktober kent vele tradities. Voor de haring en het wittebrood vormt zich bij de inschrijving al een grote rij en bij de uitdeling nog eens. Bij de oprichting in 1886 gebeurde dat ook al om lid te worden. Binnen de kortste keren hadden 1.500 Leidenaars zich aangemeld.

Tot slot heeft Rens Heruer nog het een en ander recht te zetten. De Geuzen brengen geen wittebrood mee maar kaas en boter. En haring is er in overvloed. Volgens onderzoek voor elke Leidenaar zelfs vijftig stuks. Verder herhaalt hij nog maar eens dat niet de weesjongen Cornelis Joppensz. de hutspot de stad binnen brengt, maar Cornelis Gijsbrechtsz. Schaeck. Al leeft de mythe voort met het beeldje van Oswald Wenckebach bij Station Lammenschans en de Joppensprijzen bij de Taptoe.

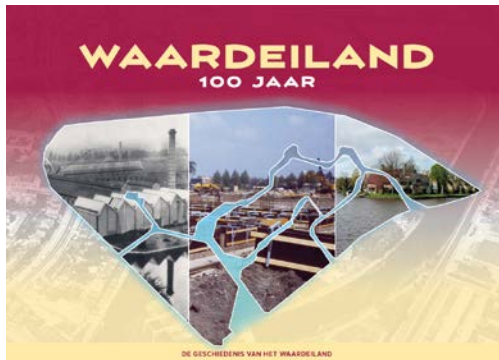
Feestwijzer! 3 oktober van A tot Z – Rens Heruer – Uitgeverij De Uiver – ISBN 9789082334456 – Verkoopprijs € 7,50.

Bram van Leeuwen

Waardeiland viert eeuwfeest met boek Aanzicht en bestemming wijzigen voortdurend

Met op de achtergrond de bijzondere jubileumvlag neemt burgemeester Henri Lenferink op 24 september het eerste exemplaar in ontvangst van het boek 'Waardeiland 100 jaar'. Uit handen van initiatiefnemer en voorzitter van de Vereniging Waardeiland Roy Soeters. Een uitgave over de 'taartpuntvormige' Leidse wijk die wordt omsloten door de Oude en Nieuwe Rijn en het Rijn-Schiekanaal. Historisch ankerpunt voor dit eeuwfeest is de officiële opening op 15 mei 1919 van dit kanaal, in de volksmond ook wel 'Nieuwe Vaart' genoemd. In 1614 is het slechts een smal slotje dat de scheidslijn vormt met het veel grotere gebied de Waard dat zich uitstrekte tot waar Oude en Nieuwe Rijn bij de Hoogstraat samenvloeiden.

Een gebied dat tussen 500 en 250 jaar voor de jaartelling is ontstaan door afzetting van zeezand en rivierklei. Het Waardeiland wordt in 1920 Leids grondgebied als slotstuk van een reeks annexaties ten koste van Leiderdorp. Tot de komst van de eerste industrieën eind 19e eeuw is het eiland vooral het domein van (volks)tuinders die op de warmoezerijen groente en fruit telen. De oogst belandt deels in winkeltjes in de stad, namen als Laken, Laman, Wetselaar en Van Evert (kwekerijen) herinneren daaraan. Aan beide zijden bevinden

zich ook stortplaatsen, zogeheten 'stalen', van bagger afkomstig uit de Leidse singels en grachten en ander afval. Na rijping wordt dat onder meer verkocht als teelaarde aan land- en tuinbouwers.

Het tuinareaal vermindert snel in omvang als er zich in de loop van de tijd steeds meer bedrijven vestigen. Zoals de glazuurfabriek Canton, werven Rijnstroom en Boot, lompen- en oud ijzerhandel Gijzenij, houtbewerker Zitman, wegebouwer Omtzigt en uitbreidingen van de Kettingfabriek en de Grofsmederij.

Woonboten naast de kettingfabriek van KNG in 1970 (detail van foto Gemeente Leiden/Monumentenzorg).

In het boek wordt de historie van de bedrijven en hun eigenaren uitgebreid besproken. Zoals van Jacobus Boot (1854-1929) die in 1877 81 are grond koopt. Zijn familiebedrijf De Waard maakt eerst houten en later ijzeren schepen, onder andere Westlanders. In 1887 werkt er honderd man personeel, maar het bedrijf moet in 1913 wijken voor het Rijn-Schiekanaal. Het bedrijf neemt in 1903 de failliete werf De Zijl over die in 1920 de naam 'De Hoop/v.h. Gebr. Boot' krijgt. Aan de Zijl wordt het hele bedrijf gecentraliseerd. Na overname door Scheepshelling Maatschappij Scheveningen wordt het bedrijf na 102 jaar meegesleept in een faillissement. Bijzonder is de bouw van een bioscoopschip met 430 plaatsen in opdracht van de Parijse firma Leon Gaumont. De eerste voorstelling is op 16 augustus 1911 in de Oude Herengracht en daarna vaart het drijvende theater het hele land door.

Een ander opmerkelijk bedrijf is de in 1836 door William Archibald Bake opgerichte Grofsmederij aan de Zuidsingel/Zijsingel. De vestiging op het Waardeiland start in 1899 met een moderne kettingfabriek. Daarna volgen onder meer een matrijssmederij, flenzenfabriek, gieterij en in 1951 een grote constructiehal. Uiteindelijk is meer dan de helft van het eiland in bezit van het bedrijf. In 1973 verhuist het complete bedrijf naar een nieuw pand in de Grote Polder in Zoeterwoude.

Het bedrijfsgebouw van Canton, dat in 1962 failliet gaat, krijgt binnen een jaar een bijzondere bestemming: roeivereniging Asopos, die beschikt over negen boten. Het is van korte duur, want al in 1968 opent Prins Claus een nieuw onderkomen bij de Driegatenbrug in Leiderdorp. Ze krijgen er gezelschap van de Leidse Vrouwelijke Studenten Roeivereniging. In 1974 fuseren beide clubs tot 'Asopos de Vliet'.

Een grote bedreiging vormen de plannen om een oostelijke rondweg dwars over het Waardeiland te laten lopen richting Leiderdorp. Met negen andere buurtverenigingen en actiegroepen wordt in 2012 protest aangetekend. Drie jaar later besluit de gemeente af te zien van het tracé.

Een andere watersportvoorziening op het eiland is een jachthaven voor plezierboten die in 1975 wordt geopend. Eigenaar Nieman Holding gaat in 1983 failliet en de haven raakt in verwaarloosde staat, totdat Aqua Maritiem de boel na 1995 opknapt en er een beheerderswoning verrijst. In 2007 zorgt een nieuwe eigenaar voor volledige vernieuwing en in 2019 gebeurt dat nogmaals. De haven telt dan 91 ligplaatsen en in het havengebouw vestigt zich café De Punt.

Het leeuwendeel van het jubileumboek wordt ingenomen door gebeurtenissen uit de periode vanaf 1973 waarin het Waardeiland een woonbestemming krijgt. Voornaamste probleem, dat zich al direct aandient, zijn de hoge grondkosten. Die maken sociale woningbouw,

Afbouw Joop den Uyllaan en omgeving in 1994/1995 (foto H.A. Widjaja).

waaraan de stad behoefte heeft, onmogelijk. In de gemeenteraad klimmen PSP ('Geen elitewijk') en PPR ('Geen oplossing woningnood, vooral voor kapitaalkrachtige forenzen') direct in de hoogste boom. En er volgen bezwaarschriften, maar die worden uiteindelijk afgewezen. Zo kan in juni 1974 een begin worden gemaakt met de bebouwing van de 'Goudkust' zoals die in de volksmond nogal eens wordt betiteld.

Een jaar later wordt de eerste rij huizen aan de Oxfordlaan opgeleverd. De plannen moeten volgens schema zijn voltooid in 1980.

De realiteit is volkomen anders. Pas in 1998 opent burgemeester Cees Goekoop het laatste bouwwerk, de Résidence Rijnstaete met 35 appartementen op het middenterrein. In de jaren daarvoor zorgen onder meer de wisseling van bouwonderneming, faillissementen, financiering en projectontwikkeling voor veel kommer en kwel en grote vertraging. Problemen halen lange tijd de krantenkolommen. In de jaren tachtig worden leegstaande huizen gekraakt en schiet pensioenfonds ABP te hulp met de aankoop van 65 onverkochte woningen voor 3 miljard gulden! Het oorspronkelijke bouwplan maakt melding van in totaal 750 woningen en het worden er uiteindelijk 465. In feite

De jachthaven in 2017 (foto: G. van der Poel).

De gemeentelijke straatnamencommissie vernoemt straten op het Waardeiland naar oud-politici tijdens de rooms-rose samenwerking zoals Den Uyl, Drees, Beel en Cals. Als er kritiek komt op die wat 'eenzijdige keuze' wordt gewezen op een zeer ruim panorama aan politieke gezindten met Schaepman, Domela Nieuwenhuis, Groeneweg, Van Houten en Gerbrandy. Daarnaast komen zustersteden als Oxford en Krefeld aan bod.

is alleen de eerste fase uitgevoerd conform de opzet. Fase twee wordt een aantal keren gewijzigd en fase drie ondergaat een volledige metamorfose. Een kantoorgebouw, klein winkelcentrum, ontmoetingscentrum en uitgebreide waterpartijen komen nooit verder dan de tekentafel. En Amerikaanse ideeën waarbij privétuinen zonder afzetting overlopen in openbaar groen zijn jarenlang een zorgenkindje. Uiteindelijk wordt de gemeente in 2000 merendeels eigenaar van het openbare groen en zorgt voor het onderhoud. Een stichting regelt het restant.

Een heet hangijzer vormt tot de dag van vandaag de beperkte ontsluiting van het Waardeiland. De eerste (draai)brug naar het Utrechts Jaagpad wordt in 1900 gebouwd en vervangen door de huidige vaste Kettingbrug in 1969. Het was en is de enige autoverbinding die leidt naar de drukke Hoge Rijndijk via de smalle Kettingstraat. De tweede brug, vernoemd naar Domela Nieuwenhuis, wordt in 1980 geopend en is uitsluitend bestemd voor voetgangers en fietsers. Pogingen om die ook voor auto's open te stellen, stuiten op fel verzet van de bewoners van het Utrechts Jaagpad.

Opening van de Domela Nieuwenhuisbrug in 1980 (foto J. Holvast).

Op de bres voor allerarmsten in de 19de eeuw Abraham Rutgers van der Loeff en Hermanus Zaalberg

Het boekje 'De dominee en de koopman' is een boeiend tweeluik over twee – niet onbemiddelde – sociale vernieuwers Abraham (Bram) Rutgers van der Loeff (1808-1885) en Hermanus (Herman) Zaalberg (1812-1884). Auteur Frits van Oosten, voormalig directeur van woonzorgcentrum Rijn en Vliet en oud-PPR-raadslid, beschrijft hun baanbrekende werk voor de allerarmsten in Leiden. Dat gebeurt tientallen jaren voordat de overheid wetgeving ontwikkelt om het lot van de meest kwetsbaren in de samenleving te verbeteren.

Bram, geboren in Spaarndam, treedt in de voetsporen van zijn vader. Hij wordt predikant na het gymnasium en de theologieopleiding aan de Groninger Universiteit. Met veel genoegen vervult hij het ambt in Zutphen voordat in 1847 de onverwachte beroeping vanuit Leiden komt. Zijn inzet voor de arme bevolking in combinatie met nieuwe vooruitstrevende denkbeelden, opgedaan in Groningen, bezorgt hem een meerderheid in de Leidse kerkenraad. Maar er is ook fel verzet uit de conservatieve hoek. Met

Het boek van auteursduo Frans van Wel en Roy Soeters is een uitvoerige inventarisatie van allerhande interessante zaken die zich op en rondom het Waardeiland hebben afgespeeld. De zestien hoofdstukken zijn voorzien van een groot aantal historische (kleuren)foto's, knipsels en tekeningen.

Waardeiland 100 jaar – Frans van Wel en Roy Soeters – Uitgever Vereniging Waardeiland – 160 pagina's – Verkoopprijs 7,95 euro.

Bram van Leeuwen

als exponent Abraham Montagne, die beroep aantekent bij het Provinciaal Kerkbestuur en zelfs een pamflettenstrijd ontketent. Ten slotte trekt Bram aan het langste eind.

Kort na zijn komst ontbrandt in Leiden ook een felle strijd tussen diaconie en gemeente over de zeggenschap over de armenzorg die zelfs eindigt voor de Hoge Raad. Bram maakt in 1853 met de conservatieve hoogleraar Van der Boon Mesch een eind aan het conflict met een

schikkingsvoorstel. De stad stelt een commissie van toezicht in van vijf leden die ook lid zijn van de Hervormde Kerk. En de diaconie krijgt het complex aan de Oude Rijn met het Huiszittenhuis, Armenbakkerij en Minnehuis plus alle fondsen en bezittingen. Minister Rudolf Thorbecke, als Leids raadslid de grote opponent van Bram, ondertekent het akkoord. En de commissie reist af naar koning Willem III om hem te bedanken voor zijn bekrachtiging.

Ondanks die roerige beginjaren zal Bram tot 1872 predikant in de Pieterskerk blijven. Zijn werkterrein is breed. Zo is hij onder meer geestelijke van de Armenkerk aan de Lammermarkt, predikant van de Militaire gevangenis in het Pesthuis net buiten de stad en hoofdbestuurder van de landelijke vereniging 'Christelijk Hulpbetoon'. Cholera- en tyfusepidemieën zaaien dood en verderf in de armste wijken, waar vooral baby's en kinderen het slachtoffer zijn. De Lakenhal wordt ingericht als ziekenhuis, waar Bram geregeld de zieken en stervenden bezoekt.

Abraham Rutgers van der Loeff maakt 44 jaar dagboekantekeningen die van generatie op generatie worden doorgegeven. Uiteindelijk komt het in handen van zijn verre nazaat en naamgenoot Bram (1935-2020). Samen met zijn vrouw Els laat hij het manuscript, ruim 400 pagina's dik, restaureren. Een enorme klus die tien jaar in beslag neemt. Frits van Oosten kan de schat aan materiaal voor zijn boekje gebruiken omdat de 19e-eeuwse tekst is getranscribeerd en online gezet. Die uitgave maakt Bram niet meer mee. Maar Van Oosten neemt de drukproef één week voor zijn dood nog met hem door.

Vanaf 1855 woont hij met zijn vrouw Romelia van der Tuuk, hun twaalf kinderen, twee inwonende studenten en twee dienstmeisjes aan de Oude Singel 14. In datzelfde jaar werkt hij aan de oprichting van een bewaarschool voor de allerarmsten. Hij doet dat samen met de secretaris van de Hervormde Diaconie Herman Zaalberg, die ook in De Lakenhal zeer actief is. Getrouwd met Elisabeth Kiewit en met zeven kinderen wonend aan de Herengracht en daarna aan de Apothekersdijk. Met deze directeur van de wollendekenfabriek, een van de oudste Leidse familiebedrijven, groeit een sterke band. Herman dient namens de diaconie een verzoek

Bram Rutgers van der Loeff.

in bij de gemeenteraad die het unaniem steunt. Een gebouw aan de Langegracht wordt gratis ter beschikking gesteld voor de bewaarschool en ook Prins Frederik doet een forse duit in het zakje. Twee jaar later komt er – mede door inzet van Herman – ook een lagere school in de Haarlemmerstraat. Inmiddels is dankzij Bram op het Rapenburg ook een kweekschool – de latere Haanstra – gesticht voor kleuterjuffen, toen bewaarschoolhouderessen genoemd. Met als doel de emancipatie van vrouwen te bevorderen. Voorts staat hij aan de basis van de Kweekschool voor Zeevaart bij het Noordeinde voor 'jongens uit de behoeftige stand, wier opvoeding verwaarloosd wordt en die gevaar lopen de maatschappij tot last te worden'. Er heerst orde en tucht, slechts één warme maaltijd per week, de jongens lopen na schooltijd op blote voeten en slapen op de takelzolder. Toch is de belangstelling groot, in het topjaar 1885 zijn er zelfs 887 aanmeldingen. Want in de krotten

Herman Zaalberg.

slapen alle vaak grote gezinnen op de kale vochtige grond en is er soms voor 24 huisjes maar één stinkende latrine beschikbaar.

Voorzitter Bram gebruikt zijn grote netwerk voor landelijke inzamelingsacties en bijna 800 Leidse donateurs vormen een soort vriendenvereniging. Evenals Herman is hij ervan overtuigd dat kinderen met schoolplicht en kortere werkdagen kunnen ontsnappen aan hun miserabele leven in de achterbuurten. Herman komt daardoor in conflict met zijn broer en mededirecteur van de wollendekenfabriek Jan Cornelis. Hij laat zich na vier jaar uitkopen en stapt op. Hij wordt voorzitter van een vooruitstrevende organisatie van ondernemers en academici. Zijn broer presideert de meer liberale organisatie van Leidse fabrikanten.

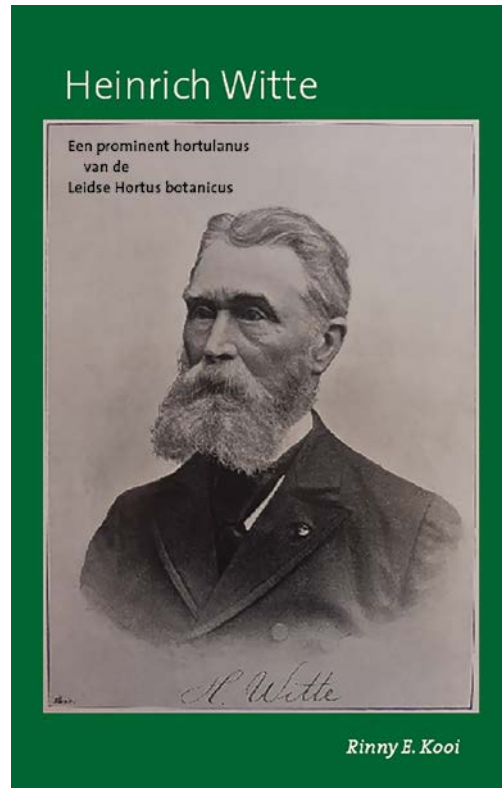
Herman is in 1863 een van de ondertekenaars van een verzoekschrift aan de regering om kinderarbeid te beperken en schoolplicht in te voeren. Vijf jaar later wordt hij burgemeester van Heemskerk – en kort van Castricum – en blijft dat tot zijn dood. In 1874 wordt als eerste magere aanzet het kinderwetje van kamerlid Sam van Houten aangenomen (de Wet houdende maatregelen tot het tegengaan van overmatigen

arbeid en verwaarlozing van kinderen) en pas in 1901 wordt de leerplicht ingevoerd.

De dominee en de koopman. Sociale vernieuwers in de 19e eeuw – Frits van Oosten – Uitgeverij Ginkgo – ISBN 978907125606 – Verkoopprijs 15 euro.

Bram van Leeuwen

Heinrich Witte bezorgt Hortus Europese faam Leidse hortulanus actief op vele gebieden

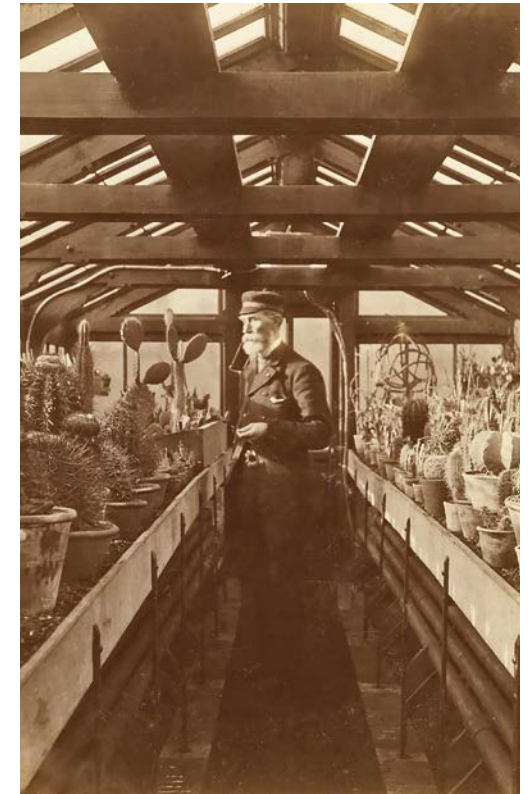
In 1918 wijdt het *Leidsch Jaarboekje* van onze vereniging een 'In Memoriam' aan Heinrich Witte die een jaar eerder op 87-jarige leeftijd is overleden. Hij was van 1855 tot 1898 hortulanus van de Leidse Hortus botanicus. Zijn zoon Eduard, die hem opvolgde, beschrijft in die levensschets de grote verdiensten van zijn vader. Meer dan een eeuw later publiceert biologe en botanisch curator van het Singelpark Rinny E. Kooi een boekje waar zij hem in vele opzichten genialiteit toedicht.

Heinrich Witte droeg ertoe bij dat de Leidse Hortus een positie in de Europese top verwierf, dankzij de forse uitbreiding van de collectie en de bouw en vernieuwing van het tuinen- en kassencomplex aan de Witte Singel. Maar Witte bezat veel meer autodidactische kwaliteiten. Hij had een scala van internationale contacten met wie hij correspondeerde in vreemde talen, schreef zo'n 1.500 artikelen en publiceerde meer dan vijftig boeken. Vooral over tuinbouw.

Op dat gebied was hij (hoofd)redacteur van toonaangevende bladen. Een huzarenstuk zag in 1860 het licht: een vijfdelige catalogus met de complete inventaris van 4.700 soorten die in de Hortus te vinden waren. Bovendien reisde Witte vaak, hield lezingen en organiseerde en bezocht tentoonstellingen. Daarbij leek hij niet gehinderd door zijn al vroeg ingetreden doofheid.

De grote waardering voor zijn vaak baanbrekende werk resulteerde in tal van erelidmaatschappen en onderscheidingen in onder andere Frankrijk, Oostenrijk en Portugal. Zeker twaalf plantensoorten werden naar hem vernoemd. In eigen land werd hij in 1895 benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau en in 1909 bevorderd tot Officier.

Heinrich Witte had zijn levensvervulling niet van een vreemde. Zijn vader Carsten was hortulanus van de kruidentuin in Rotterdam. Al op 13-jarige leeftijd ging hij daar aan de slag en volgde zijn vader op. Hortus-directeur en hoogleraar Willem de Vriese haalde Heinrich Witte in 1853 naar Leiden als eerste tuinknecht. Met zijn Leidse vrouw woonde hij op de Papengracht, verhuisde naar de Oude Varkenmarkt en na zijn aanstelling als hortulanus naar de dienstwoning in de Nonnensteeg. Die werd in 1904 afgebroken ten behoeve van het Botanische laboratorium, nu P.J. Vethgebouw. Met Willem Suringar, die in 1862 directeur werd, vormde hij een goed koppel. Al moesten beiden accepteren dat een deel van de Hortustuin werd opgeofferd aan de bouw van de Sterrewacht. Daar stond in 1870 de bouw van de bijzondere kas met vijver voor de Victoria Regia (nu Amazonica) tegenover. Een grote publiekstrekker in de loop der jaren. Een aantal bomen uit het tijdperk-Witte heeft de tand des tijds overleefd. De goudenregen,

Heinrich Witte in de cactussenkas (foto: archief Hortus botanicus).

de Amerikaanse tulpenboom en de Gingko Biloba, die in 1785 werd geplant, zijn nog steeds aanwezig.

Op 20 september reikte Rinny Kooi het eerste exemplaar uit aan prefect Paul Keszler.

Heinrich Witte. Een prominent hortulanus in de Leidse Hortus botanicus – Rinny E. Kooi – Uitgeverij Ginkgo – ISBN 9789071256820 – 48 pagina's – Verkoopprijs 12,50 euro.

Bram van Leeuwen

Agenda

Woensdag 16 december

Jan van Houtlezing 'Zwarte Hongersnood, of het raadsel van de Leidse herinnering' door Judith Pollmann

Online, via livestream. De link naar de livestream vindt u op de website www.oudleiden.nl

Aanvang: 20.00 uur

Plaats: Lokhorstkerk, Pieterskerkstraat 1

(NB: fysieke toegang is slechts mogelijk voor 30 belangstellenden; aanmelden verplicht via een mail aan lezingen@oudleiden.nl)

Zie ook p. 8.

Permanent

'Bang voor mooi weer'

Historische Vereniging Oud Leiden / Sleutelstad TV

Online: <https://www.oudleiden.nl/nieuws/laatste-nieuws-hvol/5801-bang-voor-mooi-weer-oorlogssporen-in-leiden-en-omgeving>

Oud Leiden-podcasts

Historische Vereniging Oud Leiden

Online: <https://oudleiden.nl/publicaties/podcasts>

'Nederland in 50 vensters'

Objecten uit de Canon van Nederland

Rijksmuseum Boerhaave, Lange Sint Agnietenstraat 10

Online: <https://rijksmuseumboerhaave.nl/collectie/verhalen/canon>

'Pilgrims in Leiden'

Erfgoed Leiden en Omstreken

Online: <https://www.erfgoedleiden.nl/leiden-400-heritage-leiden-program-meet-your-pilgrim-ancestor>

'Tweede Wereldoorlog in kaart'

Erfgoed Leiden en Omstreken

Online: <https://www.leidseregiokaart.nl/kaarten/WO2/>

'Het dagelijks leven in WO-II'

Erfgoed Leiden en Omstreken

Online of als wandeling:

<https://izi.travel/nl/a842-wo2-dagelijks-leven/nl>

'Keuzes in oorlogstijd'

Universiteit Leiden

Online: <https://webpresentations.universiteitleiden.nl/s/keuzes-in-oorlogstijd>

Colofon

Postadres:

Secretaris HVOL

Postbus 917

2300 AX Leiden

tel 06-20211908

E-mail: info@oudleiden.nl

rekeningnummers voor:

- contributies/schenkingen:

NL06 RABO 0322 8362 20

- betaling excursies:

NL67 INGB 0005 9012 64

Website: www.oudleiden.nl

Beeldbank: <https://oudleiden.nl/collecties/beeldbank>

KvK-nummer 40445843

ANBI-nummer 804311912

ISSN-nummer 2214-353X

Redactie Kwartaalblad:

Marjolein Hettinga

Bram van Leeuwen

E-mail redactie:

promotie@oudleiden.nl

Opmaak: Christine van der Ven,
Voorschoten

Productie: Nautilus, Leiden